

Naše účast při řešení státního výzkumného úkolu o postavení a úloze vědeckých pracovníků v ČSSR, který řeší Ústav pro plánování vědy ČSAV,¹ nás přivedla k nutnosti získat ucelenější přehled o současných názorech naší veřejnosti na funkci vědy a postavení vědeckých pracovníků a pracovníků s vysokoškolským vzděláním. Úlohu a postavení vědeckých pracovníků a lidí s vysokoškolskou kvalifikací ve srovnání s jinými typy profesionální činnosti lze zjišťovat zatím pouze z dílčích statistických údajů, pokud jsou dostupné, a tyto neumožňují učinit si všestrannější celkovou představu. Proto jsme přistoupili ke zkoumání názorů veřejnosti, které by mohly pomoci posoudit, jak naše veřejnost chápe význam vědy a vědecky vzdělaných lidí v nastávající etapě vědeckotechnické revoluce. Jsme si vědomi, že toto zkoumání může podat přehled o současném stavu, ale vývojové tendence je možno poznat jenom perspektivně zaměřeným opakovaným výzkumem v určitých časových obdobích.

V našich úvahách jsme vycházeli z toho, že veřejnost má různé názory, které jsou výrazem různých individuálních zkušeností a jsou závislé na vlivech vlastního povolání a s ním spojených pocitech výlučnosti, profesionální předpojatosti k jiným povoláním, jejich podobnosti s některými druhy činnosti, že závisí na vzdělání, věku, sociálním postavení, výši příjmu, náboženství, místu bydliště dotazovaných osob. Přesto však je možno předpokládat, že tato velice rozdílná zkušenost jednotlivých osob, odrážející se v jejich vědomí, vcelku postihuje přes veškerá

zkreslení jistou míru objektivního postavení vědy a jejich nositelů v naší společnosti. Názory, které lidé mají, nezůstávají jen pasivním odrazem objektivní situace a jejich subjektivních předsudků, ale nacházejí svůj objektivní výraz i v jejich činnosti. Proto může být využito informací o charakteru a skladbě obecného povědomí při zkoumání problémů, které nás čekají v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí, s prohloubením vlivu vědeckých poznatků, s denivelizací mezd, s povznesením sociálního prestiže vědecky vzdělaných lidí a při rozvíjení propagace a popularizace vědy.

V první přípravné fázi nás zajímá především odpověď na otázku, jaký je obraz o vědě a vědcích ve vědomí lidí a zda lidé mají vůbec nějaké představy o jejich práci, o úrovni jejich materiálního zajištění a o rozsahu prostředků poskytovaných na rozvoj vědeckého bádání. Abychom získali základní informaci, provedli jsme předběžné rozhovor s třinácti lidmi, šesti dělníky, šesti úředníky a jedním důchodcem, z nichž bylo šest mužů a sedm žen. Šlo o získání odpovědi na tento okruh otázek:

1. Kdo je podle vašich představ vědec?
2. Znáte osobně nějakého vědeckého pracovníka? Přál byste si (v případě že máte děti), aby váš syn nebo dcera se stali vědeckými pracovníky?
3. Víte, co dělají vědečtí pracovníci? Myslíte, že mají stejně namáhavou práci, jako je vaše? Jakou myslíte, že mají odpovědnost ve srovnání s vaší prací?
4. Považujete vědecké poznatky pro svou

¹ Výzkum názorů veřejnosti se uskutečnil díky porozumění vedoucí odboru životní úrovně bývalé ÚKLKS Jaromíry Zapletalové a jejich spolupracovníků Jiřího Bezoušky a Josefa Vytyčila, kteří velmi ochotně vyšli vstříc potřebám Ústavu plánování vědy ČSAV. ÚKLKS umožnila provést výběr vzorků ze souborů rodinných účtů, který ovšem nelze zatěžovat postojeovými dotazníky veřejného mínění. V tomto případě šlo o výjimku. Tak při hledání kvalifikované sítě tazatelů byla poskytnuta

možnost využít zkušených statističek. Vyslovujeme všem uvedeným pracovníkům, rovněž i pracovníkům bývalých krajských a okresních komisí lidové kontroly a statistiky a 140 statističkám poděkování za jejich obětavou a pečlivou práci. Velkou pomoc nám prokázal Cestmír Adamec svými připomínkami a oponentským posudkem k návrhu projektu a zasloužil se tím o zkvalitnění výzkumného šetření.

vlastní práci za důležitě? Máte možnost si je osvojovat? Cítíte potřebu jich využít a máte možnost jich využít? Nebo je nepotřebujete a obejdete se bez nich?

5. Víte, jaký mají vědečtí pracovníci u nás plat? Jsou podle vás odpovídajícím způsobem finančně odměňováni a společensky hodnoceni?
6. Co myslíte, kolik asi činí náklady na vědu v ČSSR? Vynakládá se hodně nebo málo peněz na vědu? Který druh vědecké činnosti byste považoval osobně za nejdůležitější a pro společnost nejprospěšnější?

Zkušenosti, které jsme z tohoto rozhovoru získali, naznačovaly, že otázka vědy a její úlohy v ČSSR není lidem lhostejná a že odpovídají na otázky se zájmem a ochotou. Nutnost získat širší znalost názorů veřejnosti, která by umožňovala kvantitativní vyhodnocení a snižovala míru pouze subjektivního posuzování ze stanoviska dotazovaných, nás přivedla k tomu, abychom využili získaných výsledků k přípravě dotazníku prvního předvýzkumu. Forma dotazníkového šetření byla zvolena proto, že nebyla možnost provést řízené rozhovory pomocí kvalifikovaných pracovníků u takového počtu lidí, aby se dalo hovořit o reprezentativnosti vzorku a činit obecnější závěry o struktuře názorů veřejnosti o vědě.

První varianta dotazníkového šetření obsahovala standardizované a polostandardizované dotazy kombinované s třemi volnými otázkami, celkem třicet dvě otázky. Tato první varianta obsahovala tabulku šestibodového hodnocení společenské prospěšnosti čtyřiceti druhů povolání, z nichž devět předpokládalo vysokoškolské vzdělání, a další tabulku pro odhad ideálního bodového hodnocení platu těchto čtyřiceti profesí. V souvislosti s těmito tabulkami, postihujícími společenský prestiž vysokoškolsky kvalifikovaných pracovníků ze dvou různých hledisek, byly kladeny další otázky, které zjišťovaly: kterých povolání si dotazovaní nejvíce cení a jaké povolání by si zvolili podle osobní záliby, znají-li jména a činnost nejznámějších našich i světových vědců, jaký je stupeň popularity vědeckých pracovníků ve srovnání s obecně nejzná-

mějšími představiteli našeho kulturního a společenského života, jak by charakterizovali vědeckého pracovníka, jak by srovnávali jeho práci s vlastní činností, jaký je zájem o vědecko-populární propagaci a studium nových vědeckých poznatků, které jsou tři vědecké obory nejdůležitější pro národní hospodářství, jaký je stupeň užívání vědeckých poznatků u šesti profesí, jakou mají představu o vysokých školách a ČSAV, o stupni využití vědeckých poznatků v národním hospodářství a o míře odpovědnosti vědeckých pracovníků v řízení národního hospodářství. Tento dotazník jsme ověřili v předvýzkumu u padesáti občanů z Prahy (26 mužů a 24 ženy); získali jsme tak další informace o názorech veřejnosti a první pořadí společenské prospěšnosti a ideálního platového hodnocení čtyřiceti povolání. Po zhodnocení těchto zkušeností jsme vypracovali druhou variantu dotazníku a provedli předvýzkum s dalšími padesáti občany (25 mužů a 25 žen), mezi nimi i mimopražskými. Tím jsme získali možnost srovnávat různé typy hodnocení společenského prestiže povolání. Ve srovnání s první variantou dotazníku jsme použili místo bodového hodnocení ideální výše platu hodnocení podle ideální výše hrubého platu v Kčs. Očekávali jsme, že se setkáme i s krajně odmítavými stanovisky k vědeckým pracovníkům, a skutečně nechyběly odpovědi typu: „Poslala bych je do fabriky, aby si zamakali“. Takto se však projevil v našich předvýzkumech jen bezvýznamný počet dotázaných.

Všechny tyto zkušenosti jsme využili při sestavení dotazníku nazvaného *Výzkum názorů veřejnosti o vědě, propagaci a využití vědy v ČSSR*. Výzkumné šetření celostátního charakteru bylo provedeno na reprezentativním vzorku 1 400 osob.

V tomto článku předkládáme pouze dílčí část výsledků výzkumu, a to především tu, která se dotýká společenského prestiže vědeckého pracovníka a skupiny povolání vyžadujících vysokoškolskou kvalifikaci.

Zkoumáním prestiže povolání se u nás v minulosti zabývala pouze Obrdlíkova studie nazvaná *Povolání a veřejné blaho*,

kteřá zkoumala prestiž povolání ve světle sociálních postojů.²

Mezi třinácti povoláními, jejichž společenský prestiž tato studie zkoumá, nebyl vědecký pracovník uveden; s výjimkou této práce z roku 1937 nebyl u nás výzkum prestiže povolání proveden. V roce 1966 se dílčím výzkumem, omezeným především na zkoumání prestiže povolání lékaře, zabývali pracovníci lékařské fakulty KU v Hradci Králové.³

Zkoumání prestiže jednotlivých povolání je jedním z důležitých indikátorů vertikální diferenciaci naší socialistické společnosti. Prestiž povolání z různých hledisek, jak je obsažen v našem výzkumu, je jedním z objektivních kritérií stanovení společenského statusu povolání. Předpokládáme, že získaný materiál bude sloužit k posouzení otázky, v čem spočívá specifická pohledu československé veřejnosti na úlohu vědy a postavení vědce ve srovnání s podobnými výzkumy společenského prestiže povolání prováděnými v USA, v Polsku, v Japonsku a v SSSR.⁴ Lze předpokládat, že v celkovém souhrnu názorů veřejnosti, hodnotících postavení vědeckého pracovníka a vysokoškolsky kvalifikovaných odborníků ve srovnání s ostatními druhy povolání, bude toto hodnocení vcelku postihovat nejen realitu jejich současného postavení, ale i míru odchylky od této reality. Tato míra odchylky může sloužit k analýze především ve dvojím smyslu: velký rozsah odchylky může nasvědčovat tomu, že představy veřejnosti se velmi podstatně rozcházejí s objektivně danou situací, a současně to může vyjadřovat také stupeň kritiky tohoto stavu. Malá odchylka či naprostá shoda hodnocení může naopak ilustrovat stupeň, jehož dosáhla nivelizace mezd ve vědomí lidí, snížení společenské vážnosti některých povolání, apod.

Analýza příčin této skutečnosti bude muset vycházet ze zkoumání vzájemné souvislosti jednotlivých typů povolání, jejich bodového a platového hodnocení v souvislosti s další částí dotazníkového šetření. Jde především o otázky zjišťující

pořadí tří povolání, jichž si dotazovaní osobně nejvíce cení a váží, jeho zdůvodnění, otázky volby povolání pouze podle osobních zálib, otázky stupně využívání vědeckých poznatků některých profesí apod. Z jejich vzájemné korelace bude možné posuzovat stupeň vlivu subjektivních činitelů na hodnocení společenského prestiže povolání.

Jsme si vědomi, že náš výzkum se dotýká otázek velmi složitých a že proto může být jenom součástí dalších výzkumných šetření o vědě a její úloze v socialistické společnosti.

Charakteristika souboru

Výběr dotazovaných byl proveden J. Vytláčilem ze zpravodajského souboru statistiky rodinných účtů. Tento soubor slouží především k zjišťování životní úrovně v ČSSR. V roce 1966 ho tvořilo celkem 6 420 rodin na celém území ČSSR, s průměrným počtem členů na jednu domácnost dělnickou 3,65, zaměstnaneckou 3,53 a rolnickou 3,54. Úhrnem měl tedy soubor asi 23 012 osob, z toho 4 700 rodin z českých krajů a 1 680 rodin ze Slovenska. Tyto rodiny jsou vybírány podle sociálního složení našeho obyvatelstva, podle příjmové skupiny na jednoho člena domácnosti a podle počtu členů domácnosti. Dělnických rodin je 2 800 (2 095/705),⁵ Zaměstnaneckých rodin je 2 200 (1 650/550), rodin družstevních rolníků je 1 420 (995/425). Soubor je rovnoměrně rozložen podle počtu obyvatel v českých krajích a na Slovensku ve všech okresech. Výběr souboru odpovídá výsledkům mikrocenzu z roku 1961, korigovaného každý rok podle bilance peněžních příjmů. V roce 1966 však již neobsahoval rodiny čistých důchodců, které v roce 1965 tvořily 1 500 rodin z celkového počtu 9 000. Přitom počet jejich rodin v uvedeném souboru byl o málo vyšší, než by mělo odpovídat zastoupení důchodců v ČSSR.

Z hlediska výzkumu veřejného mínění není soubor rodinných účtů nejvhodnější, ale představoval u nás jedinou celostátní a nejlepší síť, které bylo vůbec možno

² Antonín Obrdlík: *Povolání a veřejné blaho, Prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Orbis, Praha 1937.

³ Viz L. Strnad-J. Kebort: *K otázce společenského prestiže lékařského povolání*. Československé zdravotnictví č. 14, 1966, str. 528-535.

⁴ Viz např. Bernard Barber: *Social Stratification*, New York 1957; *Socjologia zawodów* (Pod redakcją Adama Sarapaty), Warszawa 1965.

⁵ První číslo v závorkách znamená vždy české kraje a druhé Slovensko.

použit. Inž. Vytlačil provedl korekci, která výběr pro naše účely zkvalitnila.

Z tohoto souboru bylo pro naše šetření vybráno 1 400 dotazovaných (980/420). Výběr byl proveden na základě sociálního složení: 830 (570/260) z dělnických rodin, 410 (310/100) ze zaměstnaneckých rodin a 160 (100/60) z rodin družstevních rolníků. (Viz tab. 1.)

Tabulka 1
Sociální složení ČSSR a výběrového souboru (v %)

	ČSSR			České kraje			Slovensko		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Dělníci	58,1	60,6*)	59,3	57,8	59,6	58,2	59,0	62,8	61,9
Zaměst.	29,2	30,4	29,3	31,2	32,2	31,6	24,8	26,4	23,8
Druž. rol.	8,6	9,0	11,4	7,9	8,2	10,2	10,2	10,8	14,3
Celkem	95,9	100,0	100,0	96,9	100,0	100,0	94,0	100,0	100,0

	ČSSR		České kraje		Slovensko	
	A/C	B/C	A/C	B/C	A/C	B/C
Dělníci	102,0	97,9	100,7	97,6	105,0	98,6
Zaměstnanci	100,2	96,2	101,5	98,3	95,9	90,1
Družst. rolníci	132,3	127,0	128,5	124,6	140,3	131,9

* Údaje jsou zaokrouhlovány.

** Pozn.: Údaje ve sloupcích A jsou převzaty ze Statistické ročenky z roku 1966, str. 77, která uvádí sociální složení v ČSSR v roce 1965, tj. rok před naším výzkumem. Údaje ve sloupcích B jsou vypočteny z absolutních čísel (tamtéž) a znamenají součet dělníků, zaměstnanců a družstevních rol-

nicím způsobem zastoupení. Je třeba ovšem říci, že nás zajímaly především názory veřejnosti v produktivním věku. Jeden dotazovaný ve výběrovém souboru připadá asi na 6 970 obyvatel ve věku nad 18 let.

Výběr byl proveden ze dvou třetin zpravodajského souboru rodinných účtů tak, aby zahrnoval všechny kraje v ČSSR

níků, tj. pouze těch skupin, které byly vzaty do výběru. Ostatní družstevní výrobci, drobní rolníci, svobodná povolání, řemeslníci a živnostníci, kteří tvoří celkem 4,1 % (3,1/6,0) obyvatelstva podle sociálního složení, do výzkumu zahrnuti nebyli. Údaje ve sloupcích C znamenají složení našeho výběrového souboru.

Výběrový soubor zahrnuje tedy poměrně 95,9 % (96,9/94) obyvatel naší republiky a procentuální podíl jednotlivých sociálních skupin v našem souboru je proto vždy částečně větší než v základním souboru z hlediska veškerého obyvatelstva (sloupec A). Jelikož výběrový soubor vcelku zahrnuje v průměru více než 95 % obyvatel, je možno říci, že soubor je dostatečně reprezentativní a že je možno dělat závěry platné pro veškeré dospělé obyvatelstvo ČSSR, samostatně pro české kraje a samostatně pro Slovensko. Menší podíl v souboru tvoří jen důchodci, protože do našeho šetření byli na základě náhodného výběru pojeti jen ti důchodci, kteří jsou členy dělnických rodin, zaměstnaneckých rodin a rodin družstevních rolníků. Důchodci, kterých v roce 1965 bylo přes 2,5 miliónu, jsou reprezentováni ve výběrovém souboru jen počtem 47, takže v našem souboru nejsou odpovída-

a typické okresy z hlediska struktury kraje. Celkem byly vybrány 44 okresy a Praha (10 okresů) v českých krajích a 23 okresy (včetně Bratislavy) na Slovensku.

Bylo stanoveno, že výběr se provede z rodinných členů starších 18 let, ze stejného počtu žen a mužů, tj. po 490 v českých krajích a po 210 na Slovensku; vědomě byla pominuta skutečnost, že podíl žen je v našem obyvatelstvu vyšší než podíl mužů (viz níže). Způsob výběru byl kombinací výběru záměrného s náhodným. Výběr jednotlivých dotazovaných v okrese byl proveden 140 statističkami, které plnily funkci tazatelek na základě písemných instrukcí. Tyto instrukce byly vypracovány ve spolupráci s odborem životní úrovně ÚKLKS podle běžných zvyklostí, které odpovídají výzkumu veřejného mínění u nás i v zahraničí, a s využitím zkušeností získaných v našich předvýzkumech. Instrukce obsahovaly zá-

měr a cíl výzkumu, způsob provádění výběru, metodické pokyny k vyplňování dotazníku a záznamového listu o dotazovaném, který vyplňoval tazatel zvlášť. (Záznamový list obsahoval údaje o věku, sociálním zařazení, povolání, vzdělání, náboženství, velikosti místa bydliště, dále charakteristiku průběhu rozhovoru, délku rozhovoru apod.). Údaje záznamového listu slouží jako základní třídící hlediska. Byla tedy dodržena základní pravidla dvoustupňového výběru, aby složení souboru odpovídalo požadavkům reprezentativnosti.

Vlastní šetření probíhalo během listopadu 1966. Dotazníky byly v českém a slovenském znění. Ve třech českých okresech byla provedena osobní kontrola, abychom si ověřili úroveň, způsob a spolehlivost, s jakou síť tazatelek pracuje. Po skončení šetření jsme znovu ověřili jeho průběh v jednotlivých krajích ČSSR prostřednictvím krajských pracovníků bývalé ÚLKKS. Použití sítě statističek rodinných účtů jako tazatelek usnadnilo pro-

vedení průzkumu vzhledem k tomu, že mají bohaté zkušenosti ze společenských výzkumů. Okolnost, že rodiny dotazovaných byly navštíveny známými tazatelkami, s nimiž jsou dlouhá léta v častém styku a k nimž mají osobní důvěru, vytvořila ovzduší příznivé pro získání potřebných údajů, i když takový kontakt nevylučuje možnost jistého zkreslení. Vyplňování otázek dotazníků respondenty se většinou setkávalo s jejich živým ohlasem a připomínkami k některým dalším problémům, které souvisí s úlohou vědy a vědeckých pracovníků v našem národním hospodářství. Velmi živé byly komentáře k jednotlivým povoláním při jejich hodnocení. Tyto komentáře nemohly tazatelky bohužel zaznamenávat, přestože by ve svém úhrnu poskytly řadu velmi cenných a zajímavých poznatků o reakcích dotazovaných k jednotlivým otázkám. Na základě hodnocení tazatelek probíhal rozhovor ve velmi dobrém ovzduší, v 71,7 % (73,3/67,1), v ovzduší bez zvláštního porozumění v 21,4 % (20,7/

Tabulka 2

Složení dotázaných podle pohlaví

	ČSSR			České kraje			Slovensko		
	Počet dotazníků		% z populace nad 18 let	Počet dotazníků		% z populace nad 18 let	Počet dotazníků		% z populace nad 18 let*
	absolutní	%		absolutní	%		absolutní	%	
Muži	700	50,0	47,8	490	50,0	47,4	210	50,0	48,6
Ženy	699	50,0	52,2	489	49,9	52,6	210	50,0	51,4
Celkem	1399	—	—	979	—	—	420	—	—

*) Vypočteno podle Statistické ročenky ČSSR 1966, str. 75.

Tabulka 3

Složení dotázaných podle věku

	ČSSR			České kraje			Slovensko		
	Počet dotazníků		% z věkové skupiny základního souboru nad 18 let*)	Počet dotazníků		% z věkové skupiny základního souboru nad 18 let*)	Počet dotazníků		% z věkové skupiny základního souboru nad 18 let*)
	absolutní	%		absolutní	%		absolutní	%	
18-29	292	20,9	24,3	194	19,8	23,4	98	23,3	26,4
30-39	415	29,7	19,4	291	29,7	18,7	124	29,5	21,1
40-49	417	29,8	16,1	290	29,5	15,9	127	30,2	16,5
50-59	208	14,9	18,5	159	8,5	19,1	49	11,7	17,0
Nad 60	67	4,8	21,8	45	4,6	22,8	22	5,2	19,1

*) Vypočteno podle Statistické ročenky ČSSR 1966, str. 75

Tabulka 4

Složení dotázaných podle povolání

	ČSSR		České kraje		Slovensko	
	Počet dotazníků		Počet dotazníků		Počet dotazníků	
	absolutní	%	absolutní	%	absolutní	%
1. Dělníci	658	47,0	472	48,2	186	44,3
2. Zaměstnanci	571	26,5	275	28,1	96	22,9
3. Družstevní rolníci	126	9,0	85	8,7	41	9,8
4. Ženy v domácnosti	164	11,7	96	9,8	68	16,2
5. Důchodci	47	3,4	31	3,2	16	3,8
6. Ostatní — studující	33	2,4	20	2,0	13	3,1

23,1) a v ovzduší negativním v 7,1 % (5,9/9,8).

Výběr dotazovaných ze souboru rodinných účtů a použití osvědčených statistických jako tazatelek umožnilo téměř 100 % návratnost dotazníků. Z 1 400 dotazníků bylo vyplněno 1 399, jeden byl roztrhán a jeho vyplnění bylo odmítnuto.

Po zpracování vyplněných dotazníků je možné charakterizovat podrobnější slo-

žení dotázaných podle údajů uvedených v tabulkách 2—7.

Porovnání charakteristiky základního souboru s předpokládaným složením výběrového souboru a s výsledným složením souboru po provedeném průzkumu svědčí o tom, že záměr výběru byl splněn. Výběrový soubor je tedy reprezentativní z hlediska pohlaví, sociálního složení ČSSR, českých a slovenských krajů.

Tabulka 5

Složení dotázaných podle nejvyššího dosaženého stupně vzdělání

	ČSSR			České kraje			Slovensko		
	Počet dotazníků		% ze základního souboru nad 14 let*)	Počet dotazníků		% ze základního souboru nad 14 let*)	Počet dotazníků		% ze základního souboru nad 14 let*)
	absolutní	%		absolutní	%		absolutní	%	
1. Základní: 8—9 let ukončené a neukončené	778	55,6	81,8	534	54,5	80,4	244	58,1	63,3
2. Učňovská škola	141	10,1		102	10,4		39	9,3	
3. Dvouletá odb. škola, mistr obch. a pod.	174	12,4	6,5	138	14,1	7,6	36	8,6	3,7
4. Střední s maturitou	168	12,0	2,8	113	11,5	2,9	55	13,1	2,0
5. Průmyslová škola s maturitou	65	4,6	5,6	42	4,3	6,1	23	5,5	4,3
6. Vysoká škola neukončená	8	0,6	—	3	0,3	—	5	1,2	—
7. Vysoká škola ukončená	65	4,6	2,0	47	4,8	2,2	18	4,3	1,6

*) Vypočítáno podle výsledků sčítání lidu v r. 1961. Statistická ročenka ČSSR 1962, str. 69.

Tabulka 6

Složení dotázaných podle náboženského vyznání

	ČSSR		České kraje		Slovensko	
	Počet dotazníků		Počet dotazníků		Počet dotazníků	
	absolutní	%	absolutní	%	absolutní	%
Katolické	707	50,5	432	44,1	275	65,5
Československé	61	4,4	60	6,1	1	0,2
Evangelické	104	7,4	25	2,6	79	18,8
Pravoslavné	8	0,6	—	—	8	1,9
Jiné	15	1,1	8	0,8	7	1,7
Bez vyznání	504	36,0	454	46,4	50	11,9

Pokud jde o věkové složení, vzdělání a velikost místa bydliště, jsou odchylky někde dosti značné a bude možno jejich vliv analyzovat v souvislosti s hodnocením výsledků podle těchto hledisek.

Další charakteristika souboru podle příjmu dotazovaných je podána v souvislosti s hodnocením prestiže povolání podle navrhované ideální výše platu v další části článku.

Prestiž povolání z hlediska společenské prospěšnosti

Abychom mohli posuzovat postavení vědeckého pracovníka a vysokoškolsky vzdělaného odborníka z hlediska jejich společenského prestiže, jak jej hodnotí veřejnost, musíme přikročit k výběru sou-

boru takových povolání, jejichž seřazením vyniknou vzájemné difference mezi jednotlivými povoláními. Výběr povolání vhodných pro sestavení tabulky, jejichž hodnocení by odpovídalo předpokládaným záměrům, je obtížný vzhledem k tomu, že máme v ČSSR přes 13 000 povolání rozdělených pro potřeby sčítání lidu na 295 druhů ve čtyřiceti skupinách (viz *Systematický a abecední seznam povolání pro zpracování sčítání lidu, domů a bytů 1961*, publikace Státního úřadu statistického). Avšak ani tento výčet povolání není úplný.

Ukázalo se, že původních čtyřicet povolání hodnocených z hlediska různých otázek dotazníku znamená pro dotazované obtíže a časové nároky. Zahraniční

Tabulka 7.

Složení dotázaných podle velikosti místa bydliště

	ČSSR			České kraje			Slovensko		
	Počet dotazníků		% ze základního souboru*)	Počet dotazníků		% ze základního souboru*)	Počet dotazníků		% ze základního souboru*)
	absolutní	%		absolutní	%		absolutní	%	
1. Do 1999 obyvatel	366	26,1	39,7	228	23,3	37,1	138	32,9	45,7
2. 2 000—9 999	301	21,5	25,2	195	19,9	22,5	106	25,2	31,3
3. 10 000— — 49 999	347	24,8	14,7	209	21,3	14,7	138	32,9	14,6
4. 50 000— — 99 999	129	9,2	7,8	129	13,1	7,8	—	—	—**
5. Nad 100 000	256	18,3	14,3	218	22,3	17,9	38	9,0	8,4

*) % rozdělení všeho obyvatelstva do obcí k 31. XII. 1964 podle Statistické ročenky ČSSR 1966, str. 80.

**) Na Slovensku nejsou města ve skupině 4.

výzkumy prestiže povolání volily obvykle okolo třiceti povolání s výjimkou USA, kde byl proveden výzkum prestiže devadesáti povolání. Proto jsme omezili počet vybraných povolání na třicet, z nichž sedm nutně předpokládá vysokoškolské vzdělání (architekt, inženýr-konstruktor, lékař, soudce, středoškolský učitel, vědecký pracovník, vysokoškolský učitel). Uvedených sedm povolání bylo vybráno proto, že reprezentují početně největší skupinu pracovníků s vysokoškolským vzděláním, tj. přes 80 % všech vysokoškolsky vzdělaných pracovníků v národním hospodářství. Proto je možné z výsledného hodnocení soudit na společenský status všech vysokoškolsky vzdělaných lidí naší socialistické společnosti. Na společenské postavení inteligence v naší společnosti lze také usuzovat z hlediska dalších povolání, která nutně nepředpokládají vysokoškolské vzdělání, ale řada nositelů těchto povolání vysokoškolské vzdělání dnes má.

Mohou to být následující povolání: agronom, duchovní, důstojník z povolání, herec, ministr, novinář, spisovatel, účetní. Další skupiny povolání jsou členěny tak, aby zahrnovaly povolání předpokládající vzdělání v rozmezí od základního až po vysokoškolské. Ze srovnání výsledků hodnocení všech třiceti povolání je možno soudit i na společenský status ostatních povolání.

Dalšími kritérii pro výběr povolání byl stupeň proporce mezi fyzickou a duševní činností, její obtížností (např. v porovnání u kopáče, čističe kanalizace, zedníka, uklízečky, prodáváče, krejčího, soustružníka, zdravotní sestry, strojvedoucího), a kvalifikací.

Jednotlivá povolání byla vybírána tak, aby současně reprezentovala skupiny povolání podle odvětví národního hospodářství. V našem průzkumu uvedených třicet povolání reprezentuje asi polovinu až dvě třetiny druhů povolání a přes polovinu hlavních skupin, jak vyplývají ze srovnání s výše zmíněným systematickým a abecedním seznamem povolání. Jsou zde tedy zastoupeny všechny nejdůležitější oblasti společenské činnosti.

Při výběru názvu povolání jsme vzhledem k možnostem velké specifičnosti a různosti vybrali ta povolání, která jsou všem lidem běžně známá, a mohou je

proto dobře hodnotit z různých námi požadovaných hledisek.

Vybraná povolání reprezentují pak i příbuzné druhy dalších povolání. Toto jisté omezení je vynucováno tím, že nelze sociologickými metodami posoudit prestiž stovek nebo tisíců povolání.

Prvním hlediskem pro stanovení prestiže v tabulce uvedených povolání je hledisko společenské prospěšnosti. Otázka byla formulována v dotazníku takto: „V tomto seznamu je uvedeno třicet povolání v abecedním pořádku. U každého povolání vyznačte svůj názor, jak je prospěšné pro společnost. Jednička znamená nejnížší prospěšnost, desítka nejvyšší“. Formulace otázky, v níž se ptáme po společenské prospěšnosti, umožňuje zachytit řadu aspektů, a to nejen aspekty ekonomické povahy, ale i stupeň morální vážnosti, kterou hodnocená povolání v očích veřejnosti mají. Užití pojmu společenské důležitosti se nám nezdálo vhodné pro své poměrně úzké vymezení. Formulace otázky obrací pozornost na hodnocení povolání z hlediska *prospěšnosti*, tj. *užitečnosti* pro společnost, což nutí dotazovaného současně k zaujetí co možná nejobjektivnějšího postoje. Tím nejsou sice vyloučeny subjektivní postoje různého typu, ale je omezen přístup k hodnocení z hlediska čistě osobních zájmů a zálib, jako např. zda by si jisté povolání zvolil či ne, zda se mu líbí či ne, apod. Abychom odlišili různost těchto subjektivních postojů a současně zachytili monohoroměrnost hodnocení prestiže povolání, klademe v dotazníku otázky, které zjišťují další různé aspekty postojů jednotlivců k dalším povoláním, nejenom k uvedeným třiceti. Tyto další otázky dotazníku budou sloužit k analýze celkového společenského prestiže různých druhů povolání.

Při volbě způsobu, jakým by měla být povolání hodnocena, jsme nevolili metodu, při níž by dotazovaní seřazovali povolání rozepsaná na jednotlivých kartách, a sice pro obtížnost tohoto způsobu při počtu 1400 dotazovaných osob. Zkušenosti z předvýzkumů prokázaly, že našim potřebám a záměrům plně vyhovuje bodovací stupnice, jejíž pomocí lze získat v podstatě stejné výsledky. Ve dvou předvýzkumech jsme použili nejprve šestibodové a podruhé desetibodové stupnice.

Tabulka 8: Pořadí prestiže povolání

ČSSR		České kraje		Slovensko	
Pořadí	Body	Pořadí	Body	Pořadí	Body
1. Lékař	9,51	1	9,54	1	9,45
2. Vysokoškolský učitel	8,71	3	8,69	2	8,77
3. Vědecký pracovník	8,60	2	8,72	4	8,32
4. Inženýr konstruktér	8,57	4	8,66	3	8,36
5. Horník	8,32	5	8,37*)	5	8,20
6. Středoškolský učitel	8,28	6	8,37*)	6	8,08
7. Strojvedoucí	7,90	7	7,90	8	7,90
8. Družstevní rolník	7,85	8	7,80	7	7,96
9. Zdravotní sestra	7,55	9	7,67	11	7,27
10. Architekt	7,50	11	7,50	9	7,50
11. Zedník	7,47	10	7,57	12	7,23
12. Ministr	7,37	13	7,34	10	7,44
13. Mistr v továrně	7,28	12	7,44	13	6,93
14. Soudec	6,95	14	7,09	17	6,61
15. Soustružník	6,89	15	6,97	15	6,70*)
16. Agronom	6,86	16	6,93	16	6,68
17. Spisovatel	6,80	17	6,84	14	6,70*)
18. Účetní	6,27	18	6,40	18	5,97
19. Novinář	6,16	19	6,25	19	5,94
20. Herec	5,98	21	6,03*)	20	5,86
21. Krejčí	5,81*)	24	5,87	21	5,66
22. Prodavač	5,81*)	20	6,03*)	22	5,28
23. Příslušník SNB	5,77	22	6,00	23	5,22
24. Čistič kanalizace	5,71	24	5,99	24	5,05
25. Kopáč	5,40	25	5,58	25	4,98
26. Důstojník z povolání	4,93	26	4,93	26	4,93
27. Referent NV	4,74	28	4,79	27	4,63
28. Uklízečka	4,69	27	4,90	30	4,20
29. Korespondentka	4,54	29	4,63	29	4,32
30. Duchovní	3,47	30	2,97	28	4,61

*) Pořadí u stejně bodovaných povolání je určeno podle dalšího desetinného místa.

V konečné variantě jsme zvolili deseti-bodovou stupnici, protože se ukázala jako vhodnější pro přesnější bodové odlišení jednotlivých povolání, jako desítková soustava je běžně vžitá a současně umožňuje snadné srovnání s výzkumy prestiže povolání ve světě.

Povolání jsme řadili abecedně, abychom zamezili možnému ovlivnění dotazovaných umístěním některého povolání na prvním místě.

Dotazovaní přistupovali k bodování tak, že po přečtení celého seznamu povolání vybírali a hodnotili především ta povolání, která si zvolili pro sebe za výchozí kritérium, vzhledem k němuž porovnávali bodovou hodnotu povolání ostatních.

Vlastní výzkum potvrdil, že uvedená povolání jsou všem lidem dostatečně známá, jejich hodnocení nedělalo nijak velké potíže a desetibodová stupnice se osvědčila. Ze 1399 pouze osmnáct osob hodnotilo všechna povolání jako stejně důležitá a přisuzovalo jim nejvyšší hod-

notu 10. Dalších dvacet dotazovaných hodnotilo nejvyšším stupněm 10 většinu povolání, a menší bodovou hodnotu přisuzovalo 1—4 povoláním.

V tomto článku nerozebíráme bodové hodnocení povolání z různých třídících hledisek věku, pohlaví, vzdělání apod., ani třídění druhého, případně třetího stupně.

Pořadí prvních šesti povolání ze čtyřiceti v prvním a druhém předvýzkumu se plně shodovalo a bylo následující:

1. lékař,
2. vědecký pracovník,
3. inženýr - konstruktér,
4. vysokoškolský učitel,
5. horník,
6. středoškolský učitel.

Srovnání výsledků předvýzkumu s výsledným pořadím vlastního výzkumu potvrzuje značnou shodu v pořadí šesti povolání a tím i správnost předvýzkumů.

Posuzujeme-li pořadí prestiže povolání našeho výzkumu z hlediska vzdělání, zvláště pak vysokoškolského, je patrné vysoké ocenění vysokoškolského vzdělání. V tomto hodnocení vysokoškolsky vzdělaných lidí je téměř úplná shoda mezi českými a slovenskými kraji. Dílčí odchylky lze vysvětlovat poněkud odlišným sociálním složením, úrovní vzdělanosti apod. Ze sedmi povolání předpokládajících vysokoškolské vzdělání je v ČSSR pět (6/5) v horní třetině rozpětí mezi nejvýše a nejnižší hodnoceným povoláním. Ve střední třetině jsou dvě (1/2) a v dolní třetině není žádné. Z odpovědí na další otázky našeho výzkumu vyplývá poněkud jiné pořadí některých povolání (např. rolník, vysokoškolský učitel), než jsou výsledky bodového pořadí prospěšnosti povolání.

Pro srovnání uvádíme výsledky Obrdlíkova předválečného výzkumu. Šetření, které se tehdy provádělo, bylo založeno na těchto otázkách:

A) Seřaďte v závorce uvedená povolání podle toho, jak jsou důležitá pro vytváření veřejného blaha (řemeslník, kněz, politik, učitel, rolník, dělník, inženýr, lékař, voják, umělec, obchodník, advokát, průmyslník). Když v seznamu chybí ono povolání, které vy považujete za nejdůležitější, seznam si sami doplňte.

B) Napište, proč považujete za nejdůležitější ona tři povolání, která jste uvedli na prvním místě (či snad jsou všechna povolání stejně důležitá?).

C) Obejde se náš stát bez některého z uvedených povolání, má-li se jeho ob-

čanům vést dobře a má-li obstát v soutěži s ostatními národy světa? Bez kterého, a proč?

Soubor dotazovaných činil 914 osob a měl skladbu uvedenou v tabulce 9.

Výsledky hodnocení prestiže ze všech dvanácti skupin, na něž byl soubor rozdělen, jsou uvedeny v tabulce 10.

Tabulka 10

1. Rolník	8. Průmyslník
2. Učitel	9. Voják
3. Dělník	10. Politik
4. Řemeslník	11. Umělec
5. Lékař	12. Kněz
6. Inženýr	13. Advokát
7. Obchodník	

Obrdlíkův výzkum nezahrnoval proporcionálně veškeré naše obyvatelstvo a proto byl jen částečným pohledem na společenský prestiž povolání u nás. Přesto však může sloužit k určitému srovnání. I když uvážíme rozdíly v položení otázek a složení souboru dotazovaných, které neumožňují přímou srovnatelnost, je přesto patrné, že se změnilo postavení rolníka, který tehdy (v roce 1937) ve všech dvanácti skupinách dotazovaných byl hodnocen vždy jako první. Z tohoto porovnání vyplývá, že zůstává zřejmě vysoký prestiž učitele a nízký prestiž duchovního.

Dílčí pohled na výsledky Obrdlíkova výzkumu z roku 1937 a výsledky současného výzkumu ukazují, že zřejmě vzrostla úloha vzdělání jakožto činitele sociální diferenciace.

(Pokračování v č. 1/1968)

Tabulka 9

I. Zemědělci	74	8,14 %
II. Dělníci	84	9,20
III. Samostat. podnikatelé nižší kategorie	97	10,66
IV. Obchodníci	30	3,30
V. Samostat. podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	32	3,53
VI. Zřizenci veřejní i soukromí	74	8,14
VII. a) Veřejní zaměstnanci nižší kategorie (nejvýš s maturitou)	177	19,44
VII. b) Soukromí zaměst. nižší kategorie (nejvýš s maturitou)	99	10,87
VIII. Soukromí i veřejní zaměstnanci vyš. kat., vysokoškoláci	59	6,09
IX. a) Učitelé	96	10,51
IX. b) Profesori	41	4,54
X. Vojáci	51	5,58
Celkem	914	100,00 %